

Úvod do počítačového zpracování přirozeného jazyka

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz

http://nlp.fi.muni.cz/nlp_intro/

Obsah:

- ▶ Zpracování přirozeného jazyka
- ▶ Organizace předmětu IB030
- ▶ UI a NLP
- ▶ Situace na FI MU

Zpracování přirozeného jazyka

SOURCE : GOOGLE

*"Do you have anything between
10 am and 12 pm?"*

YouTube/DevCookHouse

*"Depending on what service she would like.
What service is she looking for?"*

Co je “zpracování přirozeného jazyka”

v posledních letech:

= **hluboké učení** nad **textovými** (a **zvukovými**) **daty**

kvalitnější AI systémy – přesun od zlepšování modelu (*model-centric*) ke **zlepšování trénovacích dat** (*data-centric*, datacentrický přístup)

AI System = Code + Data

Model-Centric AI

How can you change the model (code) to improve performance?

Data-Centric AI

How can you systematically change the data (inputs x or labels y) to improve performance?

(Andrew Ng, deeplearning.ai)

Datacentrický přístup v NLP

porozumění **pravidlům jazyka**

Lingvistika:

- ▶ **jazykověda** (*lingua* = lat. *jazyk*)
- ▶ věda o **jazycích**, jejich třídění, stavbě, zvukové i psané podobě
- ▶ zkoumá **strukturu jazyka** – slovtvorba, kombinace slov do vět, význam věty, ...

Počítačová lingvistika:

- ▶ od 60. let, *Computational linguistics*, často **NLP** (**Natural Language Processing**)
- ▶ spojení **umělé inteligence** (informatiky) a **lingvistiky** – jako jedna z **kognitivních věd**
- ▶ zkoumá problémy **analýzy** či **generování** textů nebo mluveného slova, které vyžadují určitou (ne absolutní) míru porozumění přirozenému jazyku strojem.
- ▶ tvoří **jazykové modely** – pojmy **algoritmus**, **datová struktura**, **(formální) gramatika**, ...

Náplň předmětu

- ▶ počítačové **zpracování přirozeného jazyka** (*Natural Language Processing, NLP*)
- ▶ roviny **analýzy jazyka**
- ▶ reprezentace morfologických a syntaktických **struktur**
- ▶ **analýza a syntéza**: morfologická, syntaktická, sémantická
- ▶ formy reprezentace **znalostí** o lexikálních jednotkách
- ▶ porozumění jazyku: **reprezentace významu** věty, inference a reprezentace znalostí

sli.do/nlpi

Organizace předmětu IB030

Hodnocení předmětu:

- ▶ závěrečná písemka (max 80 bodů)
 - jeden řádný a dva opravné termíny
- ▶ průběžný úkol (max 20 bodů)
- ▶ navíc možnost až 5 bodů za volitelný domácí úkol
- ▶ hodnocení – součet bodů za písemku i úkoly (max 100 bodů)
- ▶ rozdíly zk, k, z – různé limity

např.:

A	80 – 100
B	73 – 79
C	65 – 72
D	58 – 64
E	50 – 57
F	0 – 49

K	45 – 100
Z	40 – 100

Základní informace

- ▶ **cvičení** – občas doporučené malé úkoly
- ▶ jeden **hodnocený** a jeden **volitelný úkol** (viz další slajdy)
- ▶ **web** předmětu – http://nlp.fi.muni.cz/nlp_intro/
- ▶ **slajdy** – průběžně doplňovány na webu předmětu
- ▶ kontakt na přednášejícího – Aleš Horák <hales@fi.muni.cz>
(**Subject: IB030 ...**)

Samostatný hodnocený úkol – programátorský

- ▶ dva **typy** – *programátorský* × *lingvistický*
- ▶ **programátorský úkol** – **upravit** některou z dostupných jazykových knihoven pro **češtinu**
viz https://nlp.fi.muni.cz/nlp_intro/ukol_prog.html
- ▶ k **odevzdání** je zapotřebí:
 - specifikované konkrétní **zadání navrhnout/vybrat** v ISu
 - naprogramovat odsouhlasený vybraný algoritmus na češtině
 - doplnit **dokumentaci** programu s ukázkami a návodem na instalaci/spuštění na serveru *aurora.fi.muni.cz* a **vyhodnocením úspěšnosti** algoritmu na ne zcela triviálních českých datech
 - vše uložit v komprimovaném archivu do **odevzdáárny** do **termínu na webu předmětu**
- ▶ **hodnocení** bude od 0 do 20 bodů podle:
 - složitosti vybraného algoritmus
 - kvality zpracování algoritmu i dokumentace

Samostatný hodnocený úkol – lingvistický

- ▶ **lingvistický úkol** – tvorba **specializovaných jazykových dat** pro evaluaci automatických nástrojů
příklad z předchozích let: SQUAD – Simple Question Answering Database:

- čeština, 300 otázek a odpovědí podle textů z Wikipedie

Jak se nazývá strom, jehož zrna jsou využívána k výrobě čokolády?

Theobroma cacao

Čokoláda se vyrábí z kvašených, pražených a mletých zrněk tropického kakaového stromu *Theobroma cacao*.

<http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cokol%C3%A1da>

aktuální zadání bude popsáno na webu předmětu

- ▶ k **odevzdání** je zapotřebí:
 - včas se přihlásit k úkolu (viz [www stránka předmětu](#))
 - odeslat výsledek v termínu dle instrukcí na webu
- ▶ **hodnocení** bude od 0 do 20 bodů podle:
 - výsledků kombinovaného hodnocení navržených sad

Volitelný domácí úkol – Jupyter notebook

- ▶ https://muni.cz/go/ib030_homework
- ▶ téma – **Inteligentní “Najdi a nahrad”**
- ▶ porozumění a **doplnění** programu
- ▶ kombinace aplikace **strojového učení** a **analýzy dat/textů**
- ▶ **hodnocení** bude od 0 do 5 bodů podle **kvality zpracování** odevzdaného notebooku
- ▶ nejzazší **termín** odevzdání na webu předmětu

Literatura

Jurafsky & Martin: [Speech and Language Processing](#), 3rd edition draft, 2024. 569 s.

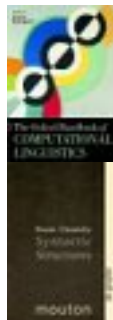
The [Oxford handbook of computational linguistics](#), 2nd ed. by Ruslan Mitkov. Oxford University Press, 2014-2022.

Chomsky, Noam: [Syntaktické struktury](#), Praha, Academia, 1966. 209 s.

Materna, Pavel - Štěpán, Jan: [Filozofická logika: nová cesta?](#), Olomouc (Univerzita Palackého), 2000. 127 s.

[slajdy](#) na webu předmětu

Turingův test

- ▶ z roku 1950, založen na tzv. **imitační hře**
- ▶ úkol – **program komunikující jako člověk**
- ▶ zahrnuje:
 - zpracování přirozeného jazyka (NLP)
 - reprezentaci znalostí (KRepresentation)
 - vyvozování znalostí (KReasoning)
 - strojové učení
 - (počítačové vidění)
 - (robotiku)
- ▶ 1991 – 2019 **Loebnerova cena** (*Loebner Prize*) → každý rok \$4.000 za “nejlidštější” program, nabízela \$100.000 a zlatou medaile za složení celého Turingova testu

Eliza, Parry, ...

- ▶ **Eliza** – Joseph Weizenbaum, MIT, 1964–66
- ▶ program napodobující chování psychoterapeuta:

young woman: *Men are all alike.*

eliza: *In what way?*

young woman: *They're always bugging us about something.*

eliza: *Can you think of a specific example?*

young woman: *Well, my boyfriend made me come here.*

eliza: *Your boyfriend made you come here?*

young woman: *He says I'm depressed much of the time.*

eliza: *I am sorry to hear you are depressed.*

young woman: *It's true. I'm unhappy.*

- ▶ **Parry** (Kenneth Colby, 70. léta), protějšek Elizy – počítačová simulace pacienta postiženého paranoií
- ▶ oba využívají spíš “**manipulace s řetězci**” než analýzu
- ▶ praktický význam – tzv. **expertní systémy**, **chatboti**

Chatbot – dialogový robot

- ▶ mnoho **proprietárních řešení** pro návrh dialogových robotů
- ▶ **praktické dialogy** i pouze **udržení zájmu**
- ▶ přístupy:
 - **pravidla** založená na **vzorech**
 - **Artificial Intelligence Markup Language, AIML**
 - robot **ALICE, Mitsuku** – vítězila v Loebnerově ceně
 - praktičtější použití, hodně závisí na podkladových pravidlech
 - **učení** z předchozích dialogů
 - potřebuje velké **množství dialogů** na učení
 - lépe se přizpůsobí **novým tématům** (což je plus i minus, viz *Microsoft Tay*)
 - robot **Cleverbot, Xiaoice, ChatGPT**

ChatGPT – invence

HA Napiš novinovou zprávu o tom, že Karkulka sežrala babičku.

 "V zemi pohádky šokoval dnešní den zpráva o tragické události, kdy Karkulka sežrala svou babičku. Incident se odehrál v lesní chaloupce, kde žila Karkulka se svou babičkou. Podle svědků Karkulka přišla do chaloupky a bez varování se svou babičkou začala bojovat. Babička se snažila utéct, ale Karkulka ji údajně chytila a pohltila celou.

Policie zatím nevydala oficiální prohlášení, ale podle zdrojů se domnívají, že Karkulka trpěla nějakým mentálním onemocněním. V tuto chvíli se vyšetřování události stále provádí a osoby, které mohou poskytnout další informace, jsou vyzvány k tomu, aby se přihlásili.

Svět pohádek se nyní potýká s touto šokující událostí a mnoho lidí se ptá, jak se taková tragédie mohla stát. Lidé také vyjadřují svou soustrast rodině oběti a doufají, že se brzy dozvědí více informací o tom, co přesně se stalo."

ChatGPT – užitečnost

Kolikrát je jasnější Slunce než Měsíc v úplňku?

- ▶ Světlo Měsíce v úplňku je asi 1.000.000krát slabší než světlo Slunce.
- ▶ Kolikrát svítí Slunce jasněji než Měsíc? Fermiho data ukazují, že jas Měsíce se během 20letého cyklu sluneční aktivity mění asi o 11 %.
- ▶ úhel mezi Sluncem a Měsícem dosahuje 180°, měsíční disk je zcela osvětlený, ...

výpočet podle

Rozdíl hvězdných velikostí dvou hvězd

$m_1 - m_2 = -2,5 \log_{10}(I_1/I_2)$, tedy

$$I_1/I_2 = 10^{(m_1 - m_2) / -2,5} = 10^{(-26,6 - (-12,6)) / 2,5} = 10^{5,6} \approx 398107$$

Slunce je asi 400 000 krát jasnější než Měsíc v úplňku.

Sociální roboti

- ▶ **rozšiřují** princip dialogových robotů o
 - počítačové vidění
 - rozpoznávání **emocí** ve tváři, v hlasu
 - gesta
 - pohyb
- ▶ důležitý je i **vzhled**
- ▶ umožňuje přidat do komunikace (programovou) **empii**
- ▶ příklady robotů:
 - **hitchBOT** – sociální robot, který stopoval po USA v roce 2014,
 - **Matylda** – český stopující robot cestující v roce 2018 (OpenTechLab Jablonec nad Nisou Česká republika)
 - **Kismet** – robotí hlava (MIT AI Lab), která rozumí lidským emocím
 - **Bandit** – sociální robot určený autistickým dětem (USA)
 - robot **Pepper** od Softbank Robotics (viz předmět **PV277**)

Turingův test – jiné varianty

Winograd Schema Challenge:

- ▶ vyhlášený organizacemi [Commonsense Reasoning](#) a [Nuance](#) od 2015
- ▶ “strukturovanější” test – založený na [rozpoznávání anafor](#)
- ▶ podrobněji v přednášce o sémantice

Turing tests in Creative Arts:

- ▶ [DigiLit](#), [DigiKidLit](#) – generování povídek
- ▶ [PoetiX](#), [LimeriX](#), [LyriX](#) – generování sonetů, limeriků nebo básní
- ▶ Human-Computer Music Interaction – [AccompaniX](#), [AlgoRhythm](#) – generování doprovodné hudby pro duet s člověkem

Beyond the Imitation Game – BIG-bench:

- ▶ více než [200 jazykových](#) (a programových) [úloh](#) různého typu
- ▶ sjednocené [vyhodnocení](#) úspěšnosti, různé metriky
- ▶ srovnání s [lidskými](#) hodnotiteli

AGI – Artificial General Intelligence

6 úrovní AGI: (Morris et al., 2024)

0. **žádná AI** – **specializovaná**: kalkulačka, překladač, **obecná**: se zapojením člověka (Amazon Mechanical Turk)
1. **vznikající** (netrénovaný člověk) – **specializovaná**: prohledávání, pravidla, **obecná**: velké jazykové modely (ChatGPT, Llama 2, Gemini)
2. **kompetentní** (50. percentil mezi odborníky) – **specializovaná**: detektory spamu, virtuální asistenti, **obecná**: zatím není
3. **expertní** (90. percentil) – **specializovaná**: kontroly pravopisu (Grammarly), generování obrazů (DALL·E 3), **obecná**: zatím není
4. **virtuózní** (99. percentil) – **specializovaná**: Deep Blue, Alpha Go, **obecná**: zatím není
5. **nadlidská** (lepší než lidé) – **specializovaná**: AlphaFold, AlphaZero, **obecná**: zatím není

Významné úkoly v NLP

- ▶ **analýza** přirozeného jazyka – morfologická, syntaktická, sémantická
- ▶ **generování** přirozeného jazyka
- ▶ syntéza a rozpoznávání **řeči**
- ▶ strojový **překlad** (*Machine translation*)
- ▶ **odpovídání** na otázky (*Question answering*)
- ▶ získávání **informací** (*Information retrieval*)
- ▶ **korektura** textu (*Spell-checking, Grammar checking*)
- ▶ **extrakce** informací (*Information extraction, Text Mining*)
- ▶ **výtah** z textu (*Text summarization*)
- ▶ určení **typu** dokumentu (*Text Classification/Clustering*)
- ▶ určení **stylu** dokumentu/autora (*Stylometry, Authorship Attribution*)

Přednášky se vztahem k NLP na FI MU

- ▶ program **Umělá inteligence**, specializace **zpracování přirozeného jazyka**
- ▶ program **Digitální lingvistika**, CS+EN, joint-degree
- ▶ vybrané Bc přednášky:

IB030	Úvod do NLP	Horák
IB047	Úvod do korpusové lingvistiky a počítačové lexikografie	Rychlý
IV029	Logická analýza přirozeného jazyka	Duží
PB016	Úvod do umělé inteligence	Horák
PB095	Úvod do počítačového zpracování řeči	Bártek
PV277	Programování sociálních robotů	Horák, Rambousek
PV056	Strojové učení a dobývání znalostí	Popelínský
IA161	NLP v praxi	Horák et al.
PV173	Seminář zpracování přirozeného jazyka	Horák, Rychlý

NLP Centre – Centrum ZPJ na FI MU

- ▶ sdružení lidí (studentů Bc., Mgr. a PGS i zaměstnanců) z **oblasti NLP**
- ▶ webový server **nlp.fi.muni.cz**
- ▶ fyzicky – 2 “skleníky” ve 2. patře budovy B, místnosti **laboratoře zpracování přirozeného jazyka**
- ▶ vlastní laboratorní servery a stanice s OS Linux, robot **Pepper**
- ▶ řeší několik velkých **grantových projektů**, pořádá **mezinárodní konference** (TSD, GWC, Lexicom, . . .)
- ▶ práce studentů:
 - “malé projekty,” které se využijí v rámci “velkých projektů”
 - bakalářské, diplomové i disertační práce
 - někdy i zaměstnanecký poměr
- ▶ **PV173 NLP Seminar** – pravidelná společná výměna informací

NLP projekty a SW na FI MU

Vybrané projekty:

- ▶ **ajka**, **majka**, **desamb** – morfologický analyzátor, tagger
- ▶ **synt**, **set**, **zuzana** – syntaktické (a logický) analyzátoři
- ▶ **X.plain** – hra na hádání slov, člověk × počítač
- ▶ **Watsonson** – hra na hledání parafrází
- ▶ **DEB** – platforma pro XML databáze/slovníky
- ▶ **(DEB)VisDic** – editor wordnetů
- ▶ **VerbaLex** – slovník slovesných valencí
- ▶ **bonito**, **manatee**, **Word Sketches** – korpusový manažer
- ▶ **Visual Browser** – grafické znázornění (sémantických) sítí
- ▶ **GDW** (Grammar Development Workbench) – GUI pro vývoj gramatiky
- ▶ **demosthenes**, **text2phone (mbrola)** – syntetizátory řeči
- ▶ korpusy, slovníky, encyklopedie, ...